

TILL FÖRKLÄDETS HISTORIA.

Av

GERDA CEDERBLOM.

När förklädet, i den form vi nu känna det, först införlivades med den svenska allmogekvinnans dräkt låter sig ej lätt bestämmas. Folksägnerna berätta visserligen huru jättekvinnan samlade stenar i sitt förkläde för att slunga dem mot den förhatliga kyrkan. Men medeltidens kyrkomålningar återge i sina figurframställningar i allmänhet kvinnodräkten utan förkläde. Undantag gives dock; å en målning från 1450-talet i Ösmo kyrka, Södermanland, framställes exempelvis en kvinna klädd i vitt förkläde, vilket visar att nämnda plagg under förra hälften av 1400-talet varit i bruk. Men som kyrkomålningarna oftast äro utförda efter utländska förebilder, giva de ej någon fullt tillförlitlig grund vid svensk dräktforskning. Något bestämt belägg för när förklädet blivit ett allmänt av allmogekvinnan till dagligt bruk använt klädesplagg är så vitt jag vet ej känt. — Av många tecken att döma begynner det dock under 1500-talet bliva ett till allmogekvinnans dräkt mera samhörigt plagg. Och att en påverkan från renässansens dräktskick, såväl vad beträffar förklädet som dräkten i övrigt, här gjort sig gällande är påtagligt. Så småningom har sedan på sina håll utbildats en formlig dräktritual, med noga föreskrifter huru olika plagg med olika färger skola bäras, och inom denna ritual intar förklädet en framskjuten plats. Särskilt i Dalarna och speciellt i socknarna runt Siljan har förklädesritualen varit mycket detaljerad. Ända till sju förkläden i olika färger, skinnförklädet oberäknat, förekommer, och noga föreskrifter om dess användning vid årets olika kyrkliga högtider förefinnas. Och ve

den kvinna, som försökte sätta sig emot antagen sed. En episod från Rättviks kyrka på 1870-talet är härutinnan ganska målande. Ett par kullor från Vikarbyn togo sig då före att från kyrkdräkten utsluta det blommiga kattunsförklädet, som högtiden krävde, d. v. s. de gingo med bar »kjolbrädda», vilket hade till följd att dåvarande

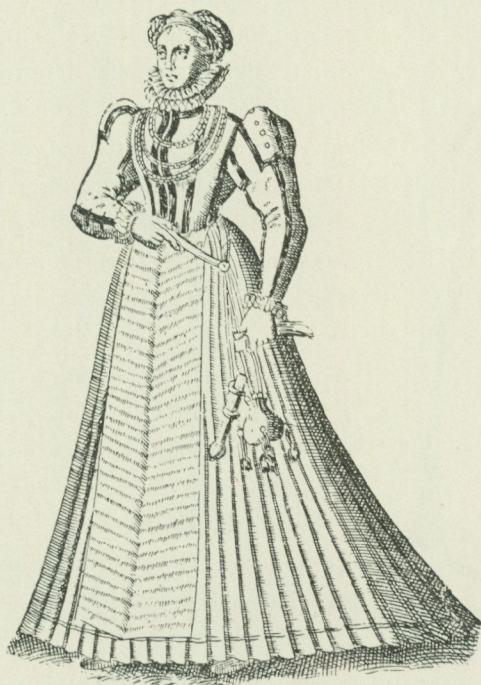

Fig. 1. Damdräkt från 1500-talet.

(Efter J. de Bosscher, *Omnium pene gentium habitus*.)

komministern Gustaf Vilhelm Barchæus från predikstolen höll en straffpredikan, vari han framhöll, att de, som kunde komma till Guds hus klädda på detta otillständiga sätt, ej hade rätt aktning för kyrka och sabbat.

Märkligt är även att någon attack, så vitt känt är, ej gjorts mot de mångtaliga kvinnoförklädena å de av Kungl. Maj:t på 1790-talet påbjudna sockenstämmor för hörande av prästerskapets, husbänders, äkta mäns och fäders mening angående hämmandet av skadelig yppighet och tärande överflöd i allmogens klädedräkt.

Ännu i dag, då dräktriten har förlorat mycket i betydelse, kan man vid besök i en och annan klädstuga med sina i olika höjd anbringade kronstänger, behängda med skilda klädesplagg, vinna en god inblick i en förgången tids dräktskick, allra hälst om man lyckats erhålla till ciceron någon äldre kvinna, som gärna dröjer vid gamla hågkomster och varit med om att ordna klädstugan, då densamma skulle bliva en avlidens sista viloplats inom hemmet. Det har nämligen varit sed att ställa kistan i klädstugan, där den avlidna skulle omges av såväl sina egna som övriga familjemedlemmars mer eller mindre färgrika dräktplagg jämte en del övriga familjen tillhöriga textilier.

Fig. 2. Mordvinisk kvinno-dräkt.

(Efter Axel O. Heikel, Trachten und Muster der Mordvinen.)

Inom en del socknar påkläddes den döda fullständig dräkt, så var exempelvis för ännu några årtionden tillbaka sed i Orsa socken, där den döda i regel bar sin vackra finveckade linnekjol samt grönförklade eller »grönmagd». I Rättvik däremot var endast kroppens överdel iförd den sedvanliga dräkten. Var den avlidna en hustru, bar hon vit mössa, var hon ogift, bar hon timp, dessutom överdel, vitt halskläde, livstycke samt om livet ett förklädesband, vars ändar vilade å det finveckade vita klädet, som tjänstgjorde som täcke.

I Telemarken, Norge, var under äldre tider sed att breda ett vitt, rikt utsytt förkläde över den döda. Det synes dock ha borttagits, då kistlocket pålades. Doktor Artur Hazelius har nämligen till Nordiska Museet förvärvat tvänne dylika förkläden från Hiterdals och Saulands socknar, vilka varit använda på ovannämnda sätt.

Försöker man sedan överblicka de inom Europa ännu brukade

förklädena, så kunna tre typer antecknas. Förklädet, som så att säga utgör kjolens framvåd, d. v. s. man har begagnat sig av ett annat tyg än i den övriga kjolen till framstycke. Denna förklädestyp återfinnes i 1500-talets högre stånds dräkt, se fig. 1, samt inom Skandinavien i Dalarna inom Rättvik och Boda socknar i den s. k. »kjolbräddan». Säkerligen har dock denna »kjolbrädda» under äldre tid förekommit å flera håll. I Kaluga, Ryssland, samt å det bayerska höglandet är den konstaterad.

Den andra typen är till snitten den första lik, men bildar ett självständigt klädesplagg, som är rynkat eller veckat kring midjan samt försett med midjeband. Denna förklädestyp äger ävenledes motsvarighet inom högre ståndsdräkten, där den tidtals är i bruk från renässansen intill nutiden. — Bland allmogen förekommer den i varierande längd och bredd inom hela Sverige (utom bland lapparna), större delen av Norge, Danmark och Finland samt å de flesta håll i Väst-Europa.

Den tredje förklädestypen saknar rynkorna kring midjan och utgöres helt enkelt av ett rektangulärt tygstycke, som kring livet fasthållas med knytband. Denna typ finner man enbart i östra och södra Europa, stundom vid sidan av typ två. Denna tredje förklädestyp äger icke någon motsvarighet inom det historiska dräktskicket. Dess ursprung torde vara att söka på annat håll. Och särskilt det förhållandet, att på sina ställen ett förkläde burits fram och ett bak, såsom exempelvis bland mordviner och rumäner, för tanken till kvinnodräktens mest primitiva form, ett skört fram och ett bak, se fig. 2. Även från Amager är egendomligt nog ett förkläde anträffat och till Nordiska Museet förvärvat, som enligt uppgift är avsett »att hängas bakpå».

Följer man kvinnodräktens utveckling inom de högre stånden under 15-, 16-, 17- och 1800-talen, ser man dock att förklädet där ingalunda genom tiderna betraktats såsom ett oundärligt klädesplagg. Under vissa perioder har det dock intagit en framskjuten plats, så var exempelvis fallet under 1500-talets senare hälft. Danska inventarieförteckningar omtala från nämnda tid »flöjelsförkläden» på »sölv-» och »guldbund», och Gustaf Vasas dotter prinsessan Eli-

sabet erhöill i utstyrsel vid sitt bröllop år 1581 med Kristoffer af Mecklenburg tjuguförkläden, varav två värderades till 3 200 kronor stycket.¹

Inom en del tidsskeden saknas emellertid förklädet fullständigt. Möjligt är dock, kanske troligt, att i Sverige detsamma varit fastare knutet till den borgerliga dräkten än i det övriga Europa. — Detta antagande stöder sig på att ordet förkläde i det svenska språket äger en dubbel betydelse. Förkläde (= klädesplagg) och förkläde (= äldre dam, som åtföljer den unga flickan utom hemmet och i viss mån svarar för hennes blygsamma uppträdande). Svenska språket är det enda, som med ett ord omfattar båda dessa begrepp. På 1800-talet, ett par tiotal år före och efter dess mitt, bars förklädet allmänt till borgerlig dräkt. Och till sorgdräkten var ett vitt fotsitt förkläde med långa knytband en obligatorisk beståndsdel. Till allmogedräkten har förklädet inom Sverige in i sen tid varit ett oundgängligt klädesplagg, ett absolut nödvändigt attribut för varje ärbär kvinna, vare sig hon är ungmö, hustru eller änka. Och vid vissa tillfällen har, som förut nämnts, ett förkläde buret åt gången icke varit tillfyllest. Men förutom dessa dubbla förkläden, burna utanpå kjolen, har även konstaterats förkläden använda såsom underplagg. Den äldsta uppgiften härom återfinnes i Linnés *Iter Dalecarlicum* från år 1734 och härleder sig från Lima socken, varifrån meddelas, att kvinnorna buro en »skinnmagd» eller »skimpa» av ludet fårskinn närmast kroppen i stället för särk. Linné omtalar vidare att den om bröstet är likt ett lifstycke, som snöras vid midjan, att den har ett långt sprund framtill samt att den nedanför livet blir vid som en kjol och når till skon.²

I Leksands socken erhöill undertecknad sommaren 1920 av en gammal leksandskvinna meddelande om, att kvinnorna där inom socknen fordomdags buro ett förkläde under kjolen ovanpå särken.

Från Halland meddelar magister Tidström år 1756, hurusom inom nämnda provins det icke ansågs passande att åka till kyrkan,

¹ Troels Lund, *Dagligt Liv i Norden*. Köpenhamn 1903. D. IV, s. 79, 80.

² Carl von Linnés ungdomsskrifter samlade af Ewald Ährling. Stockholm 1889, s. 329.

icke ens för brudar, vilka hälst borde tillryggalägga vägen springande. Bondhustrurna, som buro ett betydligt antal kjolar, hade det rätt besvärligt med sina kyrkovandringar. För att lätta bördan var emellertid seden den, att under gåendet lyfta upp en del av kjolarna, men detta kunde icke ske utan att å varje blottad kjol hängde ett förkläde. »När hon (hustrun) stiger ur sitt hus, lyfter hon upp fyra kjortlar, då minsta förklädet täcker och pryder de tre stadigt nedsläppta. I kyrkporten släpper hon ned tre, då gör andra förklädet sin tjänst och äntligen i kyrkdörren släpper hon ned översta kjorteln».¹

Något förkläde, som burits å ryggsidan, är icke inom Sverige känt, men som förut nämnts konstaterat i Öst-Europa och även å Amager. I Danmark har dessutom enligt folktron ett förkläde, som burits under kjolen bakpå, vid en del tillfällen ansetts äga en skyddande inverkan. En märklig magisk kraft har enligt folktron följt förklädet, och en del belysande anteckningar härom finnas i Nordiska Museets arkiv. Men som K. Rob. V. Wikman på ett utförligt och sakrikt sätt redan behandlat frågan om förklädets magi och dess betydelse såsom symbol för moderskap och kvinnlighet lämnas denna fråga här fullständigt åsido.²

Vid en överblick av alla de magiska föreställningar, som tilldelats förklädet, inser man lätt, att dessa måste bottna i en tid,

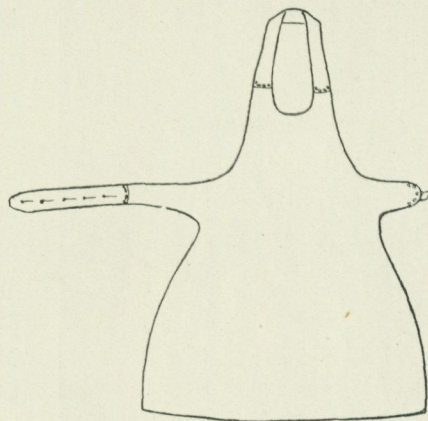

Fig. 3. Förskinn till mansdräkt från Mora sn, Dalarna. Nord. M. 20,960.

¹ Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Bleking år 1756. Utgifven af Martin Weibull. Lund 1891, s. 6, 7.

² K. Rob. V. Wikman, Byxorna, kjolen och förklädet. Ett bidrag till frågan om klädedräktens magi. Hembygden. Helsingfors 1915, s. 61.

betydligt mer avlägsen än den, då förklädet (det utanpå kjolen burna) börjar bliva ett med allmogekvinnans dräkt samhörigt plagg.

Det vill alltså synas som om det förkläde, vilket burits såsom underplagg, först givit upphov till alla dessa magiska föreställningar. En överföring av dessa föreställningar från det äldre intimare plagget

Fig. 4. Skinnkjol med vidhängande liv från Alfta sn, Hälsingland. Nord. M. 117,136.

har så småningom skett, då efter renässansens inbrott allmogeförklädet under påverkan av ett historiskt dräktskick blir ett till dräkten mera samhörigt yttre plagg.

Huru har då detta första förkläde sett ut? Det är ju ett spörsmål, som ur dräkthistorisk synpunkt äger sitt stora intresse. De spår, som detsamma efterlämnat, äro emellertid ganska svaga. — Men då man tänker sig djurskinnet såsom material och har för ögonen de inom den svenska allmogekvinnans dräkt allmänt brukade hängselplaggen, formar sig det första förklädet i fantasien gärna till ett plagg, som till snitten står dal-karlarnas »skimpa» eller skinnförkläde nära, fig. 3.

Det av Linné i Lima socken anträffade kvinnoförklädet av fårskinn, buret i stället för särk, skulle alltså kunna betraktas såsom en kvarleva av detta första förkläde.

Att skinnförkläden i form av förskinn med bröstlapp och hängslen även i sen tid burits till kvinnodräkten, därom vittna trenne, Nordiska Museet tillhöriga skinnmagder från Ytterhogdal, Bjuråker och Delsbo socknar inom Hälsingland. Såsom hängslen och livband ha dock här använts vävda eller flätade ylleband.

Tänker man sig tvänne förskinn burna ett fram och ett bak, löst hängande eller sammanhållna över höfterna samt med bälte om

livet, äger i sin ordning denna dräkt ett starkt släktttycke med den in i vår tid inom Mora och Orsa i Dalarna samt i Alfta i Hälsingland burna pälskjolen med vidhängande livstykke, se fig. 4, i Dalarna benämnd »långkasung».

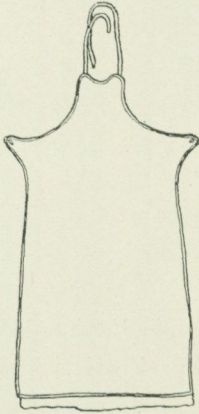

Fig. 5. Förskinn till kvinnodräkt från
Ytter-Hogdals sn Hälsingland.
Nord. M. 99,517.

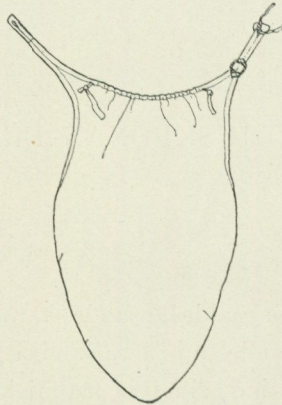

Fig. 6. Förskinn till kvinnodräkt från
Mockfjärds sn, Dalarna.
Nord. M. 11,432.

Det förefaller även troligt, att denna »långkasung» under sin tidigaste tillvaro burits närmast kroppen. När sedan hängselsärken kommer i bruk, blir »långkasungen» ett yttre plagg. Men förskinnets eller »skimpan» lever dock kvar såsom självständig dräkt del jämsides med »kasungen», ehuru mer eller mindre deformerad. Se fig. 5 och 6. I sammanhang härmed förtjänar även uppmärksammas den omständighet, att kjolen inom allmogespråket ofta benämnes »skört», ett uttryck som även väl passar vid beteckning av dalakvinnornas »skinnmagder» eller »skimpor», särskilt av den äldre typen.

Om ovan anförda slutsatser kunna anses välgrundade, när alltså förklädets historia i vid bemärkelse vårt lands äldsta innebyggare. — Skulle emellertid mina antaganden komma att betraktas såsom byggda på en alltför svag grund, är mitt inlägg dock ej förgäves, för så vitt det kan framkalla några värdefulla synpunkter angående dessa dräkthistoriskt sett intressanta spørsmål.